

“Koroğlu” eposundan “Həmzənin Qıratı qaçırması” qolu

(ixtisarla)

Bolu bəyə deməlisini dedi, tapşırmasını tapşırdı, yola saldı ki, gedib hazırlaşsın. Özü də bir namə yazıb bir qasidlə bayazıdlı Əhməd tacirbaşına göndərdi ki, “Səninlə çox vacib işim var. Başımı orada islat, burda qırxdır!”

Bəli, qasid Əhməd tacirbaşı üçün Bayazidə getməkdə olsun, Bolu bəy hazırlaşmaq üçün Ərzincana getməkdə olsun, sənə kimdən deyim, Keçəl Həmzədən.

Keçəl Həmzə çarığını geydi, patavasını bərkitdi, düşdü yolun ağına. Pay-piyada, günə bir mənzil, təyyi-mənazil, orda ayla, illə, burda müxtəsər dillə, az getdi, çox dayandı, çox getdi, az dayandı, bir axşamüstü gəlib Çardaqlı Çənlibelə çatdı.

Deyirlər ki, Koroğlu Ağ Qayada durub karvan yollarına baxırdı. Bir də gördü ki, budu, bir nəfər gəlir. O qədər gözlədi ki, Həmzə gəlib qayanın dibinə çatdı. Başladı cığıryuxarı dırmaşmağa. Koroğlu qayadan düşüb kəsdi onun qabağını ki:

– Dayan! De görüm, kimsən? Haradan gəlib haraya gedirsən?

Həmzə baxdı ki, qabağındakı bir oğlandı, bir oğlandı ki, adam üzünə baxmağa ürək eləmir. Boy-buxun, qol-bilək... Gözlər tərlən gözü kimi oyur-oyur oynayır. Belində bir qılinc var ki, Allah göstərməsin. Həmzə bildi ki, bu, Koroğludu, hiylə niqabını çəkdi üzünə. Özünü tanımazlığa vurub dedi:

– Koroğlunu axtarıram.

Koroğlu soruşdu:

– Neyləyirsən Koroğlunu?

Həmzə dedi:

– Qadan-balan mənim bu canıma gəlsin. Mən ilxıçıyam. Ömrümü-günümü bəy-paşa qapısında çürüdüb ilxıya getmişəm. O necə deyərlər, qurbağalı gölməçələrdən su içməkdən dodaqlarım ziyil töküüb. Anamı görüm ki, məni doğan gün bir qara daş doğa idi. Başım keçəldi. Onun ucbatından heç bir qapıda duruş gətirə bilmirəm. Nə qədər can yandırsam da, elə ki keçəl olduğumu bildilər, çıxardıb qovurlar. Day bu keçəlliyim üzündən gen dünya mənə dar olub. İndi başına dönüm, Koroğlunu deyib gəlmişəm. Deyirlər, o çox mərd adamdı. Çörəyə qızırqanan deyil. Ya budu, məni qoysun elə qapısında, bacasında süfrəsinin qırıq-quruğundan yeyib dolanım, ya da bu başımı çəkib bədənimdən qopartsın, bu dünyanın dərd-qəmindən azad olum.

Bunu deyib Keçəl Həmzə elə ağladı, elə ağladı ki, gözünün yaşını bıldır-bıldır tökdü. Koroğlunun keçələ yazığı gəldi. Dedi:

– Dur, gedək! O Koroğlu dediyin elə mənəm. Bunu eşitcək Həmzə düşdü Koroğlunun ayaqlarına ki:

– Qurban kəsilib sənə, Koroğlu, məni qapından qovma!

– Dur ayağa! Kişisən. Kişi bir qarın çörəkdən ötəri ayağa yıxılmaz. Keçəl Həmzə durdu.

Koroğlu dedi:

– De görüm, əlindən nə iş gəlir?

Həmzə dedi:

– Can Koroğlu, mən bilirəm ki, bu başla sən mənə nə kababçı eləyəcəksən, nə şərabçı. Elə mənə bir dənə at tapşır, bəsləyim sənə üçün, dədə-baba sənətim odu.

Koroğlu Keçəl Həmzəni götürüb gəldi. Dəlilər Həmzəni görüb dedilər:

– Ay Koroğlu, bunu haradan tapıb gətirdin? Bunun gözləri Üçtəpə sağsağanının gözləri kimi qayır-qayır qaynayır. Heç əməlli adama oxşamır. Rədd elə, getsin.

Xanımlar da dəlilərin sözlərini təsdiqlədilər. Koroğlu xanımları, dəliləri sakit eləyib dedi:

– Görürsünüz, yazığın birisidi. Bizə nə eləyəcək? Qoyun, süfrəmizin qırıq-quruğundan yeyib qapıda, bacada dolansın.

Keçəl Həmzə qırıq-quruqdan yeyib qapıda, bacada qurdalanmağa başladı. Xanımlar, dəlilər nəyə buyurdularsa, gedərdi. Getdiyi işi yaxşı da yarıdardı. Belə zirəkliyinə görə get-gedə dəlilərin, xanımların yanında keçəl Həmzənin hörməti də artdı.

Koroğlu da Keçəl Həmzənin diribaşlığını görüb, onun adını dəyişdirib Kaloğlan qoydu. Tövlədə bir yük yabısı var idi. O qədər yükləmişdilər ki, sümükləri çıxmışdı. Ona baxmağı da Keçəl Həmzəyə tapşırtdı. Keçəl Həmzə yabıya muğayat olmağa başladı. Amma başladı, nə başladı...

Axşam tumarlayır, səhər tumarlayır, yabıya bir can yandırır ki, gəl görəsən. Tövlədəki atların otundan, arpasından oğurlayıb yabının qarına töküdü. Bir neçə gündə yabını elə kökəltdi, elə kökəltdi ki, dərisinə sığmaz elədi.

Bir gün Koroğlu tövləyə atların yanına gəlmişdi. Yabıya baxıb mat-məəttəl qaldı. Dedi:

– Kaloğlan, sən ata nə yaxşı muğayat olurmuşsan. İndi ki belə ata baxmaq əlindən gəlir, Dürat bu il çox sınıqındı, tapşırıram onu sənə. Gərək onu da Qırata çatdırasan.

Bu işə xanımlar, dəlilər razı olmadılar. Amma Koroğlu onlara qulaq asmadı.

Keçəl Həmzə bir neçə gün Dürata çox yaxşı baxdı. Elə ki at başladı dirçəlməyə, birdən arpasını xırpadan kəsdi. Dürat yenə də başladı arıqlamağa.

Koroğlu işi belə görüb soruşdu:

– Ay Kaloğlan, bu ata nə oldu belə, genə gün-gündən dala gedir? Olmaya, yaxşı baxmırsan?

Keçəl Həmzə dedi:

– Mən əlimdən gələni eləyirəm, ağa! Amma at, o necə deyərlər, gecə-gündüz içəridə başından bağlıdı, ayaqlarından buxovlu. Nə eşik üzü görür, nə gün üzü. Yəqin ki, ondan sınıxır.

Qırat ilə Dürat bir tövlədə bağlanırdı. Atların ikisinin də ayağında buxov var idi. Özləri də ayrı-ayrı açarlarla açılırdı. Koroğlu çıxartdı Düratın açarını Keçəl Həmzəyə verdi. Xanımlar, dəlilər bunu eşidib dedilər:

– Ay Koroğlu, sən nə eləyirsən? Tanımadığın, bilmədiyin bir adama etibar eləyib Düratın buxov açarını niyə verirən?

Koroğlu yenə də xanımları, dəliləri sakit elədi ki:

– Qorxmayın, heç zad olmaz.

Keçəl Həmzə bir neçə gündə yenə də Düratı dərisinə sığmaz elədi. Amma ki, vaxt keçirdi. Keçəl Həmzə Çənlibelə gələni az qalırdı, bir ay olsun. Hasan paşaya verdiyi vədə tamam olurdu. Çox fikir-xəyaldən, çox götür-qoydan sonra gecələrin birində öz-özünə dedi: “Mən bir il də burada qalsam, Koroğlu Qıratın nə mehtərçiliyini mənə verəcək, nə də buxovunun açarını. Toqatda nə tanıyırlar ki, Qırat hansıdı, Dürat hansıdı. Elə bunu aparım, paşanı aldadım, qızı alım, beş gün bu dünyada keş çəkim”.

Keçəl Həmzə bunu deyib, gecə xəlvətcə Düratı yəhərlədi. Minib, asta qaçan namərddi, birbaş Toqat deyib daban aldı.

Sabah açıldı. Dəli Mehtər yerindən qalxıb atlara baş çəkmək üçün tövləyə gəldi. Gördü, nə Dürat var, nə də Keçəl Həmzə. Başılıovlu gəldi Koroğlunun yanına ki:

– Nə durubsan? Nə Dürat var, nə də Keçəl Həmzə...

Dəlilər çaxnaşib bir-birlərinə dəytilər. Xanımlar da bir yandan düşdülər Koroğlunun üstünə. Di başladılar məzəmmət eləməyə ki:

– Biz sənə demədikmi, tanımadığın adama etibar eləyib atı tapşırma. İgidin atını apardılar, ya arvadını, ikisi də namusdan sayılır. Bizim qorxumuzdan quş quşluğu ilə Çənlibelin həndəvərinə gələ bilmirdi. Koroğlunun, Çənlibelin, dəlilərin adı gələndə paşalar, bəylər tir-tir əsirdilər. Gör indi iş nə yerə gəldi ki, keçəl gədənin birisi gəlib buradan at apardı. İndi bu xəbər ətrafa yayılacaq. Düşmənlər üstümüzdə ayaq alacaq. Özün öz əlinlə elə iş elədin ki, aləm yığılsaydı, sənə eləyə bilməzdi. İndi de görək, Düratı haradan tapacaqsan? Necə gətirəcəksən?

Koroğlu dedi:

– Dürat gedib, Qırat durur. Minib, gedib, tapıb gətirirəm. Az məni məzəmmət eləyin.

Dəlilər başladılar deyinməyə ki: gedərsən... gətirərsən... Sən nə bilirsən ki, o kimdi? Haradan gəlmişdi? Atı haraya apardı?

Koroğlu qəzəblənmişdi. Taqsırkardı deyin, bir söz deyə bilmirdi. Amma ki, acığından bığlarını gəmirirdi. Birdən dik qalxdı ayağa. Dəli Mehtərə dönüb çığırdı ki:

– Atı yəhərlə!

Qıratı ifçin yəhərləyib Koroğlunun qabağına çəktilər. Elə bil ki, Koroğlunun dili lal olmuşdu. Bir kəlmə nədi, heç dodağını da tərپətmədi. Atı minib yola düşdü.

Koroğlu Qıratı sürməkdə olsun, sənə deyim Həmzədən.

Həmzə canının qorxusundan bir yerdə düşüb dincəlməyib at sürürdü. Yolun üstündə Qırx Dəyirmanlar deyilən bir yer var idi. Oraya çatmağa az qalmışdı ki, dönüb geri baxdı. Gördü, vallah, yolda toz dumana qarışıb, duman toza. Bir də diqqət eləyəndə gördü, budu, Koroğlu Qıratın üstündə elə gəlir, elə gəlir ki, ley kimi. Keçəl Həmzənin tüpürcəyi qurudu. Ha udqundu, gördü, yox, ağzının suyunu uda bilmir. Elə onu eləyə bildi ki, Düratı qamçılıyib özünü tez Qırx Dəyirmanın qapısına saldı. Atdan düşdü. Atı dəyirmanın qapısındakı dirəyə bağlayıb tələsik çağırıldı:

– Ay dəyirmançı, bir tez eşiyə çıx!

Dəyirmançı tez eşiyə çıxıb soruşdu:

– Qardaş, nə istəyirsən? Nə var?

Həmzə dedi:

– Bax, o yol gələn qoç Koroğludu. Çənlibeldən gəlir. İlxısına qotur düşüb. Nə qədər dava-dərman eləyibsə, bir şey çıxmayıb. Axırda həkim-kimyagər dəyirmançı beyni buyurub. İndi dəyirmançı beyni axtarır ki, atların qoturunu qurtarsın. Məni Hasan paşa göndərib ki, dəyirmançılara xəbər verəm. Tez başına çarə qıl ki, yetişsə, ömrünü tamam eləyəcək.

Dəyirmançı dili tutar-tutmaz dedi:

– Ay qadan alım, bəs mən nə eləyim? Onun əlindən necə qurtarım? Bir bölük köç-külfətim var. Gəl mənə tərkinə al, bir yana qaçırt.

Həmzə dedi:

– Soyun paltarını, al, mənim paltarlarımı gey, get, dəyirmanın donuzluğunda gizlən. Mən Koroğlunun ağzını bir yana salaram, çıxıb-gedər. Sala bilməsəm də, qoy mənə öldürsün. Sən yazıqsan. Uşaqların yetim qalar. Mən subay adamam.

Dəyirmançı tez paltarını çıxarıb onun paltarlarını geydi. Qaçıb donuzluğa girdi. Həmzəyə də elə bu lazım idi. Tez onun paltarını geyinib dəyirmanın içinə girdi. Özünü guppadan unluğun içinə salıb üzünü-gözünü o ki var, una buladı.

O tərəfdən Koroğlu özünü dəyirmanın qapısına yetirib çağırdı ki:

– Ay dəyirmançı, çölə çıx!

– Nə buyurursan? Mənə görə nə qulluq?

Koroğlu dedi:

– İndicə mənim qabağımca buraya gələn atlı necə oldu?

Keçəl Həmzə dedi:

– Odu, girib içəridə dəyirmanın donuzluğuna, gizlənib. Bilmirəm, nə işi varsa, səni görəni kimi qaçıb donuzluğa girdi.

Koroğlu atdan sıçrayıb düşdü. Dedi:

– Bir bu atı saxla görüm.

– Ayə! Ay keçəl! Belə çıx!

– Haraya çıxım? Mənim sənin ilxının qoturuna dərman olası beynim yoxdu. Ölsəm də, çıxmaram.

Koroğlu dedi:

– Ayə! Ay keçəl! Qotur nədi? Beyin nədi? Belə çıx! Səninlə işim çoxdu.

Koroğlu gördü, yox, bu öz xoşuna donuzluqdan çıxmaq istəmir. İrəli yeridi. Dəyirmançı qorxub lap dibə çəkildi. Koroğlu bir addım da irəli atdı. Dəyirmançı qorxudan lap küncə qısılmaq istəyəndə paltarı ilişdi dəyirmanın çarxına, çarx az qalmışdı dəyirmançıyı birtəhər eləsin ki, Koroğlu aman verməyib cəld onun qıçından tutdu, çəkdi bayıra. Baxdı ki, Həmzə nə gəzir, bu, dəyirmançı imiş. Başa düşdü ki, Həmzə onu aldadıb. Tez bayıra tullandı. Eşit, gör indi Həmzə nə elədi.

Keçəl Həmzə Çənlibeldə Dürata baxdığı zaman Qıratın da yan-yörəsinə hərlənib özünə mehriban eləmişdi. Bir də Qıratın belə bir xasiyyəti var idi ki, Koroğlu onun yüyənini kimə tapşırsaydı, ona üzəngi verərdi. Odur ki, Koroğlunun başı içəridə dəyirmançıya məşğul olan müddətdə Həmzə Qıratın gözlərini tumarlayıb minmişdi. Koroğlu dəyirmandan çıxıb baxdı ki, Keçəl Həmzə Qıratın belində, dəyirmandan da bir az aralı durub. Koroğlu bir qəzəbləndi, misri qılıncını çəkib hücum eləmək istədi. Ancaq baxdı ki, bundan bir fayda olmayacaq. Qırat ayağını götürsə, heç quş da ona çata bilməz. Başladı onu dilə tutmağa. Dedi:

– Ayə, Kaloğlan, atı yeyin sürmüşəm, tərleyib. Elə minib incitmə! Düş, al yedəyinə, bir az gəzdir, təri soyusun.

Həmzə dedi:

– Eybi yoxdu. Mən elə yavaş-yavaş sürüb gedəcəyəm. Soyuyar.

Bunu deyib Həmzə başladı atı gərdişə gətirməyə. Koroğlu baxdı ki, Həmzə at minməkdə çox naşdı. Yüyni qorxudan elə dartır ki, dəhnə az qalır atın cəvcələrini kəssin. Koroğlunun ürəyi tablamadı. Dedi:

Canım Həmzə, gözüm Həmzə,
Həmzə, incitmə Qıratı!
Budu sənə sözüm, Həmzə,
Həmzə, incitmə Qıratı!

Qıratdı mənim dirəyim,
Əriyə, qalmaz ürəyim.
Sən olasan duz-çörəyim,
Həmzə, incitmə Qıratı!

Qırat mənim iki gözüm,
Belə dərdə necə dözüüm?
Həmzə, sənə budu sözüm,
Oğul, incitmə Qıratı!

Eşidər paşalar, bəylər,
Şadlıq xəbərini söylər.
Koroğlu iltimas eylər,
Bala, incitmə Qıratı!

Həmzə dedi:

– Koroğlu, igidliyin var. Adın-sanın var. Mərd adamsan. Bir ay süfrənin qırıq-quruğundan yemişik, onu niyə dilinə gətirib başımıza vurursan? Heç sənə yaraşan sifət deyil. Bir də bir at nədi ki, onun üçün bu qədər yalvarıb-yaxarırsan?

Koroğlu dedi:

– Həmzə, mən bilirəm ki, sən bu atı aparıb saxlayan, minən deyilsən. Düzünü de görüm, səni kim öyrədib göndərib?

Həmzə dedi:

– Koroğlu, eşit və agah ol! Mən Çənlibeldə sənə nə demişəmsə, hamısı doğrudu. Bu keçəl baş bu gen dünyanı mənə dar eləyib. Bir adam rəğbət eləyib məni qapısına qoymur. İndi bu atı aparıram Toqatda, verəm Hasan paşaya, bəlkə, bu yolla bir ağ günə çatam.

Koroğlu dedi:

– Ayə, bu tədbir Hasan paşanı, ya elə sən özün bu fikrə düşmüşsən?

– Xeyr, Hasan paşanı. Məni o göndərib.

Koroğlu dedi:

– Bala, indi ki belədi, düş, atı ver özümə, dünya malından nə deyirsən, nə qədər pul istəyirsən, sənə verim.

Həmzə güldü, dedi:

– Koroğlu, sən dünya görmüş adamsan. Niyə sən bilmirsən ki, keçəli Allah da aldada bilməz. Yaxşı, mən atdan düşəndən sonra sən Koroğlu məni sağ buraxarsan? Yox, aşna, üz vurma! Keçəl suya getməz.

Koroğlu dedi:

– Ayə, Kaloğlu, indi sən elə atı mənim əlimdən alıb, aparıb Hasan paşaya verəcəksən?

– Koroğlu, keçəl mərd olar. Mən sənənin nəinki atını, heç bir tükünü də qıyıb Hasan paşaya vermərəm. Mən bilirəm ki, sən axırda gəlib öz atına sahib olacaqsan. Mən ona görə belə eləyirəm ki, ortada bir ağ günə çıxam. Hər nə vaxt ki Toqata gəldin, atın üzəngisini özüm basıb səni ona mindirəcəyəm. İndi day məni bağışla, gedim. Yolum uzaqdı.

Koroğlu gördü Həmzə atı aparır, dedi:

– Həmzə, indi ki yola gəlmirsən, atı aparırsan, barı əylən, onun qiymətini deyim, aldanıb ucuz verməyəsən.

Bunu deyib, Koroğlu sazı basdı sinəsinə, dedi:

Əylən, deyim Qıratın qiymətini,
Səksən min sərkərdə, mala da vermə!
Səksən min ağ tüklü qəmər öyəcə,
Səksən min xəzinə pula da vermə!

Səksən min ilxıya, səksən min ata,
Səksən min mahaldan gələn barata,
Səksən min kotana, səksən min cütə,
Səksən min kotanlı kala da vermə!

Həmzə dedi:

– Koroğlu, arxayın ol, mən atı dünya malına verməyəcəyəm, Hasan paşa ilə şərtim var. Atı ona verib onun kiçik qızı Dona xanımı alacağam.

Koroğlu dedi:

– Ay zalım, belə atı da bir qıza verərlərmi?

Sazı sinəsinə basıb aldı sözün axır xanəsini, dedi:

Koroğlu dövlətin endirsin düzə,
Say, götür hamısın səksən min yüzə.
Səksən min gəlinə, səksən min qıza,
Səksən min ərgənə, dula da vermə!

Həmzə dedi:

– Koroğlu, mən işin olanını sənə dedim. İndi özün bil. Mənə nə ad verirənsən, ver! Day mən gedirəm.

Koroğlu dedi:

– Həmzə, indi ki belə oldu, apar, get, muradına çat! Ancaq mən gəlincə atı yaxşı saxla! Qoyma incitsinlər. Sən ki bilirsən. At ki var, igidin qardaşıdı.

Bu sözdə Koroğlunun ürəyi köyrəldi. Sazı yenə də sinəsinə basdı, dedi:

Həmzə, atı yaxşı saxla!
At igidin qardaşıdı.
Gündə muğayat olub yoxla!
At igidin qardaşıdı.

Yay olanda dağa yollat!
Yaz olanda ifçin nallat!
Qış olanda məxmər çullat!
At igidin qardaşıdı.

Atı sevib bəslə körpə,
Hayqıranda çixsın sarpa,
Hər yeyəndə qırx tas arpa,
At igidin qardaşıdı.

Uzaq-uzaq yollarınan,
Beli ipək çullarınan,
Hoqqa yarım nallarınan,
At igidin qardaşıdı.

Məclis qurdum çoxlarınan,
Dava etdim oxlarınan,
Qara polad mıxlarınan,
At igidin qardaşıdı.

Sərin-sərin yu suyunan,
Quyruğun bağla muyunan,
Qoç Koroğlu çox öyünən
At igidin qardaşıdı.

Həmzə dedi:

– Koroğlu, arxayın ol! İnşallah gələrsən, görərsən.

Koroğlu dedi:

– Həmzə, get. Amma mənim bu sifarişimi də Hasan paşaya çatdır:

Get de o paşaya, köç eləməsin,
Qıratı gətirəm, qala qoymaram!
Qoşunun qıraram, varın taparam,
İlxısında bir day qala qoymaram!

İçmişəm badəni, indi meyxoşam,
Qıratın dərdindən dəli, sərxoşam,
Sözlərimi eşit, yaxşı bil, paşam,
Dağıdıb ölkəndə qala qoymaram.

Həmzə dedi:

– Gözüm üstə! Çatdıraram. Ancaq sən tez gəl!

Keçəl Həmzə bunu deyib Qıratı səyirtədi, gözdən itdi. Koroğlu Düratı qaytarmağa gəlmişdi, Qıratı da əlindən verdi. Dəyirmanın qapısında yerə oturdu, aldı görək nə dedi:

Çünki oldun dəyirmançı,
Çağır gəlsin dən, Koroğlu!
Verdin Qırı, aldın Dürü,
Döy başına, yan, Koroğlu!

Qırat əldən getdi barı,
Canda qaldı intizarı.
Üyüd arpa, buğda, darı,
Al şahadın sən, Koroğlu!

Qırat burdan getdi büyün,
Sınəmə vurdu dağ, düyün,
Gedim, dəllərə nə deyim?
Öl, burada qal, Koroğlu!

Koroğlunun özü ac idi, atı da arpasız. Dəyirmançı da suyu sovub qaçmışdı. Koroğlu gecəni ac-susuz yatdı. Elə ki sabah açıldı, bir də baxdı ki, budu, bir kişi qabağında da iki yüklü öküz gəlir. Kişi gəlib yetişdi. Bir Koroğluya baxdı, bir paltar-maltarına, şəst-bəstinə baxıb dedi:

– A qardaş, dəyirmançı hanı?

Koroğlu dedi:

– Dəyirmançı yoxdu. İndi dəyirmanda mən dururam.

Kişi inanmadı. Amma Koroğlu da macal vermədi. Bayaq ha öküzlərin üstündən çuvalları düşürüb dəyirmanına apardı. Sonra kişidən soruşdu:

– Qardaş, bunların içində heç arpa varmı? Mənim atım arpasızdı. Qorxuram damaq ola. Bir az ona arpa verim, yesin.

Kişi dedi:

– Çuvalların ikisi arpadı, ikisi buğda.

Koroğlu baxdı ki, arpa çuvalları yarımçıqdı. Tez ikisini qarışdırıb bir çuval elədi. Düratın qabağına qoydu. Kişi istədi, qoymasın. Koroğlu ona bir tərs baxdı. Kişi gördü ki, bu o dəyirmançılardan deyil. Bir az da oyan-buyan eləsə, çəkib cəcənəyini ayıracaq. Yavaşca çəkilib bir tərəfdə durdu. Koroğlu özü də yaman ac idi. Dürat arpasını yeyənə qədər buğdanı da töküüb üyütdü. Unluğa bir az su buraxıb tez xamır qatdı, ocaq çatdı, çörək bişirdi. Öküzün də birini kəsdi, kabab çəkdi. Yeyib, toqqanın altını bərkitdi. Doyandan sonra dönüb kişiyə baxdı. Gördü kişi kirimişcə durub matdım-matdım baxır onun üzünə. Dedi:

– Əmi, özünü itirmə, bu şeyləri ki, mən yedim, pulu neçə eləyir?

Kişi dinmədi. Koroğlu gördü ki, kişi ondan qorxub. Çıxartdı taxılın da, öküzün də pulunu ikiqat verib onu razı saldı. Sonra Düratı minib yola düşdü.

Dəlilər, xanımlar Koroğludan çox nıgaran idilər. Gözlərini yola dikib onu gözləyirdilər. Bir də gördülər ki, budu, Koroğlu gəlir. Gəlir, amma necə gəlir. Dürat yedəyində, başın dikib aşağıya. Özü də elədi, elədi ki, elə bil dəyirmançıdı. Dəlilər, xanımlar o saat başa düşdülər ki, Keçəl Həmzə dəyirməndə Koroğlunu aldadıb, Qıratı qaçırdıb. Hamı başını aşağı saldı. Nə bir salam, nə bir kalam. Heç kefini, halını da soruşmadılar.

Koroğlu gəlib çatdı. Eyvaz onun qabağına çıxdı. Aldı görək nə dedi:

Təzə sövdagər olubsan,
Bu sövdan mübarək olsun!
Alış-veriş öyrənibsən,
Bu sövdan mübarək olsun!

Niyə girdin dəyirmanə?
Bizi qoydun yana-yana,
Atı verdin Kaloğlana?
Bu sövdan mübarək olsun!

Sən Eyvazı qoydun xəstə,
Get, comərddən mətləb istə.
De bir, neçə verdin üstə?
Bu sövdan mübarək olsun!

Koroğlu neçə-neçə səfərlərə getmişdi, amma heç olmamışdı ki, qayıdanda dəlilər belə eləsinlər. Amma bu dəfə... Hələ o bir tərəfə dursun ki, xanımlar onun üzünə baxmırdı, dəlilər salam vermirdi. Eyvazın töhmətli sözləri Koroğluya dağdan ağır gəlmişdi. Koroğlu elə bir hala düşmüşdü ki, az qalırdı, gözlərindən yaş gəlsin. Sazı sinəsinə basıb qəmli-qəmli dedi:

Keçər dövrən, belə qalmaz,
Şad ol, könül, nə məlulsan?!
Dəlilərim salam almaz,
Şad ol, könül, nə məlulsan?!

Geydiyim igid kürküdü,
Dünya Süleyman mülküdü,
Dövlət ki var, əl çirkidi,
Şad ol, könül, nə məlulsan?!

Koroğluyam, deyim sənə,
Od tutub alışdı sinə,
Aşıqlığım bəsdə mənə,
Şad ol, könül, nə məlulsan?!

Dəlilər o qədər incimişdilər ki, bu sözlər də ürəklərini yumşaltmadı. Heç birisi Koroğlunun üzünə baxmadı. Hələ bəziləri başladılar dinib-danışmağa. Birisi dedi:

– İndi ki biz dəlilərin sözü Koroğlunun yanında bir çürük qozdur, day bizim burada qalmağımızdan nə çıxsın?

Söz Koroğluya acıq gəldi. Bir tərəfdən Qırat əldən getmişdi. Bir tərəfdən Həmzə kimi bir keçəlin biri onu aldatmışdı. Öz dərdi özünə bəs deyildi, indi də dəlilər belə deyirdilər.

Özünü saxlaya bilməyib birdən qayıtdı ki:

– Mən heç kəsi burada güclə saxlamıram. Kim getmək istəyir, çıxıb getsin. At mənimdir, vermişəm, özüm billəm.

Bu söz dəliləri götürdü. Hamısı vəlvələyə düşdü. Getmək üçün hazırlaşmağa başladılar. Nigar işi belə görəndə ayağa durdu. Dəlilər dayandılar. Nigarın dəlilər arasında o qədər hörməti var idi ki, bir sözünü iki eləməzdilər. Dəli Həsən qayıdıb oturdu. Eyvaz oturdu. Dəmirçioğlu oturdu. Dəlilər hamısı bir-bir qayıdıb oturdular. Nigar özü də onların arasında oturub üzün də Koroğludan o yana çevirdi.

Bu məlul, müşkül vaxtında Nigarın küsməyi Koroğlunun ürəyini lap qübarlandırdı. Üzünü ona tutub dedi:

Uca dağların başına,
Çıxmağı kimdən öyrəndin?
Sən mənim dəli könlümü
Yıxmağı kimdən öyrəndin?

Ərisin dağların qarı,
Tökülsün çaylara sarı,
Koroğlunun gözəl yarı,
Küsməyi kimdən öyrəndin?!

Söz tamam oldu. Amma Nigar heç bir cavab vermədi. Heç başını qaldırıb onun üzünə də baxmadı. Koroğlu gördü, yox, bu, elə-belə küsmək deyil. Nigar da üz çevirib. Bu, Koroğluya hamısından bərk yer elədi. Sazı sinəsinə basdı, görək nə dedi:

Ala gözlü Nigar xanım,
Üzün məndən niyə döndü?!
Sənə qurban şirin canım,
Üzün məndən niyə döndü?!

Qoyun otlar quzu ilə,
Ayağının tozu ilə,
Müxənnətin sözü ilə
Üzün məndən niyə döndü?!

İgidin yatmasın baxtı,
Yana çevrilməsin taxtı,

Koroğlunun məlul vaxtı
Üzün məndən niyə döndü?!

Nigar bir tərs-tərs ona baxdı. Dedi:

– Sən işi o yerə çatdırmısan ki, dəlilərə “gedin” deyirsən?
Onda əlini uzadıb sazı onun əlindən aldı. Dedi:

Binadan gözəl olmayan
Təlin qədrini nə bilir?
Çöldə gəzən boz sərçələr
Gülün qədrini nə bilir?

Kəl qoşub kotan əkməyən,
Nanın süfrəyə tökməyən,
Arının qəhrin çəkməyən
Balın qədrini nə bilir?

Utan, qoç Koroğlu, utan!
Dağların damənin tutan!
Sənin kimi başa çatan
Elin qədrini nə bilir?

Ustad deyir ki, Koroğlu Nigar xanımın bu sözündən sonra bir kəlmə də kəsmədi. Öz taqsırını başa düşdü. Durub birbaşa getdi, göy otun üstündə üzü üstə düşdü. Üç gün, üç gecə tamam ac, susuz yatdı.

Dəlilər də başa düşdülər ki, pis eləyiblər. Ona ürək-dirək vermək yerinə, bir az da ürəyini sıxıblar. Qəlbinə toxunublar. Nə qədər oyan-buyanına keçdilərsə, Koroğlu oyanmadı. Deyirlər ki, o belə vaxtlarında üzü üstə düşüb düz üç gün, üç gecə yatardı.

Dəmirçioğlu dedi:

– Nigar xanım, bu iş Eyvazla səndən aşacaq. Siz gərək onun ürəyini alasız.

Nigar dedi:

– Yaxşı. Qoy yatsın. Durana macal siz dağılıb gedin. Gözünə görünməyin. Eyvaz onu mənim yanına gətirər, mən işi yoluna qoyaram.

Dəlilər tədbir tökməkdə olsunlar, sizə kimdən deyim? Koroğludan.

Üç günün tamamında Koroğlu yuxuda gördü ki, Toqatda Hasan paşanın qabağındadır, Qırat da altında. Diksinib yuxudan oyandı. Baxdı ki, Eyvaz oturub onun başının üstündə. Özü də elədi, elədi ki, bircə sözə bənddi, ağlasın. Koroğlunun ürəyi Səməndər kimi alışdı, yandı. Sazı bağrına basıb dedi:

Eyvaz, məndən nə istərsən,
Candımı, başdımı, nədi?
Axıdırsan ala gözdən
Qandımı, yaşadımı, nədi?

Məclisdə dolanmır sağın,

Sinəm üstdən getməz dağın.
Tökülübdü qaşqabağın,
Boranmı, qışdımı, nədi?

Dayan, qoç Koroğlu, dayan!..
Sözlərini elə bəyan!
Yatıbsan, qəflətdən oyan!
Gördüyün düşdümü, nədi?

Eyvaz dedi:

– Dur gedək! Dəlilər, xanımlar səni gözləyir.

Koroğlu dedi:

– Yox, Eyvaz! Yalan deyirsən. Mən ki dəliləri, xanımları özümdən elə incitdim, onlar day bir də mənim üzümə baxmazlar.

Eyvaz nə qədər elədisə, Koroğlu durmadı. Dedi:

– Yox, Eyvaz! Mən gedib Qıratı gətirməyincə onların üzünə çıxma bilmərəm.

Eyvaz dedi:

– Bu fikrə mən də razıyam. Di onda dur ayağa, geyin, yar-yaraq götür, get!

Koroğlu durdu ayağa. Elə bir addım atmışdı, bir də baxdı, vallah, kimdisə bir saz çalır, bir oxuyur ki, gəl görəsən. Qulaq verib gördü, çalıb-oxuyan Nigardı. Amma elə çalır, elə oxuyur ki, göydə gedən quşlar az qalır, qanad saxlayıb tamaşaya dursun.

Belə baxanda gördü, Nigar Yağı qoruğunun yanındakı çəmənliyin başında dayanıb, üzünü də ona tutub deyir:

Ay ağalar, ay qazılar,
Ay bu gələn yar olaydı!..
Haqdan beləymiş yazılar,
Ay bu gələn yar olaydı!..

Bağçalar olmasın narsız,
Heyvalar olmasın barsız,
Heç gözəl olmasın yarsız,
Ay bu gələn yar olaydı!..

Ay bimürvət, çıxdı canım,
Müjganların tökdü qanım,
Sənə qurban Nigar xanım,
Ay bu gələn yar olaydı!..

Eyvaz dedi:

– Gördün ki? Di gəl!

Koroğlu Nigara tərəf yönəldi. Gəlib çəmənə çatanda nə gördü? Burada bir məclis qurulub ki, gəl görəsən. Dəlilər, xanımlar – hamısı geyinib-kecinib onu gözləyirlər.

Koroğlu məclisə girdi. Eyvaz özü saqi dolandırmağa başladı. Yedilər, içdilər, keflər kökəldi, damaqlar çağladı, inciklik yaddan çıxdı. Yenə də əvvəlki kimi oldular. Koroğlu Keçəl Həməzənin işini necə ki, olmuşdu, onlara danışdı. Sonra sazı götürüb dedi:

Allahı çağırıb düşərəm yola,
Bu dərdi sinəmdə qala, qoymaram.
Qıratım həsrətdi, yolum gözləyir,
Düşmanlar əlində qala, qoymaram.

Ah çəkərəm, hərdən köysüm ötürürəm,
Yola düşüb mətləbimi bitirirəm,
Ya ölərəm, ya Qıratı gətirirəm,
Ayı dolansa da, ilə qoymaram.

Koroğluyam, qoç oğluyam, qoçam mən,
Çətindi ki, mərd meydandan qaçam mən,
Havada dövr edən tərflan quşam mən,
Sarlar şikarımı ala, qoymaram.

Koroğlu ayaqdan geyindi, başdan qıfillandı, başdan geyindi, ayaqdan qıfillandı. Misri qılınc bağladı. Qalxan asdı. Əmud götürdü. Dava libasının üstündən bir kürk geyindi. Çiyininə də bir saz keçirdi. Tək başına, payı-piyada Toqata yola düşdü. Az getdi, çox getdi, gecəni gündüzə qatdı, gündüzü gecəyə qatdı, özünü Toqat şəhərinə yetirdi. Baxdı ki, hava qaranlıqlaşır. Bir qarının qapısını döyüb dedi:

– Ay qarı nənə, bu gecəliyə mənə qonaq saxlayarsanmı?

Qarı dedi:

– Niyə saxlamıram. Qonaq Allah qonağıdı.

– İndi ki, elədi, al, mənə yemək hazırla!..

Qarı pulu çox görüb soruşdu:

– Pulun qalanını nə eləyim?

– Qalanı nədi? Hamısına al!

Qarı soruşdu:

– Tək canına bu qədər şeyi neynirsən?

Koroğlu gülüb dedi:

– Qonağım var. On adamlıq xörək bişir!

Koroğlu içəri girib oturdu. Qarı da tez ayağa durub bazara üz qoydu. Yağdan, düyüdən, ətdən alıb, gətirib on adamlıq xörək hazırladı.

Elə ki xörək hazır oldu, qarı gəldi ki:

– Yaxşı, xörək hazırdı. Sənin də yoldaşların gəlmədi. Bəs nə eləyək?

Koroğlu dedi:

– Onlar day gələsi olmadılar. Çək, gətir buraya!

– Elə hamısını?

Koroğlu dedi:

– Bəli. Elə hamısını.

Qarı əvvəlcə inanmadı. Sonra gördü ki, yox, balam, bu elə düz danışır. Fikirləşdi ki, yaxşı, çəkib apararam. Bu day əjdaha-zad deyil ki... Bir qarını var da... Yediyini yeyər, qalanı da mənim on-on beş günümə bəsdı.

Qərəz, qarı ortalığa yekə bir mis məcməyi qoyub plovu çəkdi. Məcməyi tərə kimi qalandı. Yazıq qarı nə qədər hıqqandı, məcməyini yerdən götürə bilmədi. Koroğlu işi belə görüb durub gəldi. Məcməyini götürüb evə gətirdi, ortalığa qoydu, qollarını da çırmayıb əyləşdi. Qarı fikirləşdi ki, mənim oturub bununla bir yerdə yeməyim yaxşı deyil. O yeyər, doyar, qalanını da mən xırda-xırda yeyərəm.

Koroğlu qarını çağırırdı ki:

– Qarı nənə, gəl, yeyək!

Qarı dedi:

– Sən ye! Mən ac deyiləm.

Koroğlu dedi:

– Nə yemisən ki, ac deyilsən? Gəl! Sonra peşman olarsan.

Qarı dedi:

– Yox, sən ye! Mən elə qoxusu ilə doymuşam.

Koroğlu bir də dedi:

– Qarı nənə, gəl! Bax, sonra peşman olarsan ha...

Qarı genə də naz elədi. Koroğlu ilişdi plova. Birinci tikədə plovun ürəyi üzüldü. İkinci, üçüncü... Qarı gördü, bu, bir-iki tikə də vursa, məcməyidə bir şey qalmayacaq. Düşdü əl-ayağa ki, plovdan şişəcəyəm. Ancaq day bir dəfə “yemirəm” demişdi, düşmüşdü boynuna. Yaxınlaşa bilmirdi. Elə bu fikirdə idi ki, “ay Allah, bir də çağırırdı, bir-iki tikə də mən yeyəydim”.

Koroğlu dedi:

– Qarı nənə, gəl, peşman olarsan.

Qarı tez çökdü məcməyinin başına. Qərəz, yedilər, içdilər, qarınlarını doyurdular. Koroğlu bir düzəldi. Pələ bığlarını eşib qulaqlarının dalına keçirdi. Qarı da ortalığı yığışdırdı. Əyləşib söhbətə başladılar...

Qarı dedi ki:

– Sənin qonaqların gəlmədi. Bu sazı da ki, bir çalmadın.

Koroğlu dedi:

– Eybi yoxdu. Sabah gələrlər, çalarıq.

– Sabah mən evdə olmayacağam. Həmzə bəyin toyuna gedəcəyəm.

Koroğlu dedi:

– Nə Həmzə bəy? Həmzə bəy kimdi?

– Həmzə bəy Hasan paşanın kürəkənidi. Çox igid oğlandı. Gedib, o Koroğlu var ha... Eşidibsən ki?

Koroğlu dedi:

– Hə. Eşitmişəm.

– Hə, Həmzə gedib o Koroğlunun atını gətirib. Hasan paşa da ona bəylik verib, üstəlik də qızı Dona xatını verir ona. Sabah toylarıdı...

Koroğlu soruşdu:

– Ay qarı nənə, bəs Koroğlunun o atını harada saxlayırlar?

– Hasan paşanın tövləsində. Amma çər dəymiş deyirlər, yaman bəddi. Yanına bir adam qoymur. Day Hasan paşanın tövləsində mehtər qalmayıb, hamısını şil-küt eləyib. İndi arpa-samanını bacadan tökürlər.

Qərək, Koroğlu öyrənməlisini öyrəndi, bilməlisini bildi, ondan qarıya dedi:

– Gecə keçir. Gəlsənə, yataq.

– Nə olar, elə mən də səhər tezdən toya gedəcəyəm. İstəsən, sən də gələrsən. Bir az çalib-oxuyarsan, nəmərdən-zaddan alarsan.

Qərək, gecəni yatdılar. Səhər Koroğlu durdu. Geyinib-kecindi. Qarını çağıraraq bir ovuc da pul verdi. Dedi:

– Əgər gecə gəldim, şeydən-meydən alarsan, yeyərik. Yox, gəlmədim, özün üçün xərclərsən...

Koroğlu sözünü qurtarıb sazı çiyinə saldı. Yavaş-yavaş gəlib Hasan paşanın imarətinə çatdı. Baxdı ki, bir toydu, bir toydu, gəl görəsən. Məclis paşa, bəy, xan, tacirlərlə doludu.

Bəli, eşitdilər ki, aşıq gəlib, hamı sevindi. Koroğlunu çəkib məclisə apardılar. Amma baxdılar ki, bu aşıq heç onlar görən aşıqlardan deyil. Boy uca, kürəklər enli... Boynunun əti girdin-girdin, bığlar kəl buynuzu kimi. Sirindən-sifətindən zəhm tökülür. Məclisdəki paşalardan biri dedi:

– Aşıq, hara aşığısən?

– Qafın o biri tayındanam, ağrın alım!

Paşa dedi:

– Koroğlunu tanıyırsanmı, aşıq?

Koroğlu dedi:

– Çox yaxşı tanıyıram. Bir dəfə o mənim başıma elə bir iş gətirib ki, dünya durduqca yadımdan çıxmıyacaq.

Hasan paşa soruşdu:

– Nə iş?

– Paşa sağ olsun, o Koroğlunun bir çərən dəymiş atı var. Adına da Qırat deyirlər.

Paşalardan birisi istədi danışsın, Hasan paşa qoymadı. Koroğluya dedi:

– Danış! Danış!

– Hə, paşa, at çox yaxşı atdı. Amma ki, dəlidi. Günlərin bir günü yolla gedirəm. Elə bax, bu saz da çiyimdə. Bir də onu gördüm ki, məni qamarladılar. Gözümü bağlayıb dik götürdülər. Hara getdik, necə getdik, bilmədim. Bir də gözümü açdılar, baxdım ki, bir dağın üstündəyəm. Qabağımda da bir kəlpəysərin birisi dayanıb. Sən demə, bura Çənlibel imiş, o kəlpəysər də Koroğlu. İndi denən, məni buraya nəyə gətiriblər? Sən demə, bu atın yenə də dəliliyi tutub. Nə qədər dava-dərman eləyirlər, bir şey çıxmır. Yanına adam qoymur ki, qoymur. Girinə kim keçirsə, şil-küt eləyir. Axırda Koroğlunun bir kimyəgər həkim dostu var, onu tapırlar. Həkim gorbəgər deyir ki, bəs bu atın cini var. Gərək bunun yanında üç gün, üç gecə saz çalına, söz oxuna ki, bəlkə, bunun cini yata. O vaxtlar hələ Koroğlu çalib-oxumaq bilməzdi. Sən demə, mən başıdaşlımı bunun üçün gətiribləmiş. Qərək, başağrısı olmasın, məni itələyib saldılar bu atın yanına. O üç gündə mən nə çəkdim, Allah bilir. Day o necə deyirlər, anadan əmədiyim süd burnumdan gəldi.

Hasan paşa tez soruşdu:

– At necə oldu? Sağaldımı?

– Sağaldı! Elə Koroğlu da ondan sonra çalib-oxumaq binasını qoydu. Deyirlər, indi genə də beşdə, on beşdə atın cini tutur. Day Koroğlu özü çalib-oxuyub onu sağaldır.

Yenə də paşalardan biri istədi danışsın, Hasan paşa gözünü ona ağartdı. Sonra aşpazı çağıraraq dedi ki:

– Apar, aşığı yedirt, içirt, doydu, sonra buraya gətir.

Aşpaz Koroğlunu götürüb aşpazxanaya apardı. Hasan paşa o qədər gözlədi ki, onlar məclisdən çıxdılar, ondan sonra yavaşca paşalara dedi:

– Qoy yesin, doysun, gəlsin. Atın dərini dedi, dərmanını da özünə elətdirəcəyəm.

Paşalar hamısı onun bu fikrinə əhsən dedilər. Kef başlandı. Paşalar kef eləməkdə olsunlar, görək Koroğlu necə oldu.

Aşpaz Koroğlunu gətirdi aşpazxanaya. Bir böyük sini plov çəkdi. Koroğlu soruşdu:

– Bu nədi?

Aşpaz dedi:

– Sənin üçün qoymuşam da... ye!

Koroğlu dedi:

– Ayə, bu heç mənim dişimin dibində qalmaz. Burada nə var ki, mən nə yeyim?

Aşpaz dedi:

– Evin yıxılsın, day ondan da artıq yeməyəcəksən ki? Gör bir nə qədərdir.

Koroğlu dedi:

– Ayə, zarafat eləmə! Bəri elə görüm!

Əlini atıb qazanlardan birini çəkdi qabağına. Bir pəncə, iki pəncə, üçüncü pəncədə aşpaz baxdı ki, çıxdı qazmağa. Tutdu Koroğlunun əlindən ki:

– Sən olasan o inandığın, bir mənə de görüm, sən kimsən? Hara adamısan?

Koroğlu elə bildi ki, aşpaz onu istəyən adamdı, dedi:

– Koroğlunun adını eşidibsənmi?

Söz elə Koroğlunun ağızından çıxacaq aşpaz bağırdı. İstədi havar çəksin. Koroğlu dik qalxıb tutdu onun hülqumundan. Yavaşca belindən iki qatlayıb, basdı boş qazanın içinə. Ağızını örtüdü, özü də üstündə əyləşib o biri qazanı çəkdi qabağına.

Qərək, neçə qazan boşaltdı bilmirəm, neçə tuluq boşaltdı bilmirəm, baxdı ki, day doyub. Özünü düzəltdi. Yağlı əlləri ilə bıqlarını da eşib durdu ayağa, gəldi paşaların məclisinə.

Hasan paşa soruşdu:

– Aşıq, doydunmu?

Koroğlu dedi:

– Bəli, qurbanın olum. Doydum.

Hasan paşa dedi:

– Di indi bir az çal, oxu, qulaq asaq.

Koroğlu sazı köklədi, dedi:

– Kimdən deyim?

– Sən deyirsən ki, Qıratı görmüsən. Bir az onun tərifindən de! Xasiyyətindən, nişanından oxu, görək necə atdı.

Koroğlu dedi:

– Paşa sağ olsun, çərən dəymiş çox yaxşı atdı, bircə o cini olmaya.

Ondan sazı basdı sinəsinə, dedi:

Paşa, sənə nişan verim Qıratı,

Əbrişim ipəkdən yalı gərəkdı.

Bir mina boyunlu, uca sağrılı,

Bir yarım hoqqadan nalı gərəkdı.

Armudı dırnaqlı, hündür boyunlu,
Meydana girəndə yüz min oyunlu,
Dəyirman mədəli, ac qurd yeyimli,
Ortası qulana dolu gərəkdi.

Qaranlıq gecədə yol çaşırmayan,
Düşman qabağında ər düşürməyən,
Üstündə əl-ayaq yığşırılmayan
Koroğlunun atı dəli gərəkdi.

Söz tamama yetdi. Hasan paşa dedi:

– Aşığı, dediyin haman o Qırat bu saat mənim tövləmədi. İndi de görüm, mən ki onu Koloğlunun əlindən çıxartmışam, mən igidəm, Koroğlu?

Koroğlu dedi:

– Paşa, əgər doğrudan da, belədisə, onda sən igid adamsan. Ancaq paşam, igidlik ondu. Sən onun birini eləmişən. Qulaq as, o birilərini də sənə deyim:

Sənə deyim qoç igidin nişanın:
Aça yağlarla meydan, gərəkdi.
Nərə çəkib atılarda ortaya
Qaça qabağında düşman, gərəkdi.

Təslim deyib qəniminə enməyə,
Əcəl çağı yoldaşından dönməyə,
Düşman qabağında heç vaxt sinməyə,
Meydanlarda qızmış aslan gərəkdi.

Qoç Koroğlu meydan açıb öyünü,
Namərd sinəsinə çəkər düyünü.
Ac qurdlardan saldırmağa qoyunu
Qurd ağızlı qoçaq oğlan gərəkdi.

Hasan paşa dedi:

– Aşığı, birini eləmişəm. Doqquzunu da görərsən. İndi səni aparacağam Qıratın yanına. Bir bax, gör odu, ya yox?

Koroğlu bunu eşitcək sazı basdı bağına, dedi:

Canım Qırat, gözüm Qırat,
Yarəb, Qırat dururmu ola?!
Hasan paşa mehtərləri

Otun, suyun verirmi ola?!

Qırata xələt biçəndə,
Üstündə badə içəndə,
Şeşpər yalmandan keçəndə
Sərxoş-sərxoş yerirmi ola?

Qoç Koroğlu hanı, hanı?
Dostunla düşmanın tanı!
Qırat ilə Eyvaz xanı
Bir də gözüm görürmü ola?!

Söz tamam oldu. Hasan paşa ayağa durub dedi:

– Gedək, aşıq!

Koroğlu dedi:

– Paşa, gedək! Amma bu başdan şərtimizi sizə deyim. Hamımız belə gedək tövlənin ağzına. Mən Koroğlunun sözlərindən birini oxuyum. Siz də qapının deşiklərindən baxın. Əgər mənim çalmağım, oxumağım ata əsər elədi, sözüm yoxdu. Girərəm. Yox, əgər eləmədi, onda lap istəyir, boynumu vur, mən onun yanına girən deyiləm. Mən ondan gördüyümü görmüşəm.

Paşa razı oldu. Koroğlu qabaqda, paşalar dalda düzəldilər yola.

Hasan paşa üzdə razı olmuşdu. Amma daldada adamlarına tapşırırmışdı ki, göz eləyəndə aşığı itələyib Qıratın yanına salsınlar. Qapını da bağlasınlar ki, bəlkə, öz canının qorxusundan atı sağalda.

Bəli, gəl-hagəl hamısı bir yerdə gəlib çıxdılar tövlənin qabağına. Koroğlu qapının deşiyindən baxdı, gördü vallah Qırat elə bil qoxu alıb. Gözlərini dikib qarıya. Elə baxır, elə baxır ki, adamın ürəyi yanır. Tez geri çəkildi. Dedi:

– Hə, paşam, indi mən çalib-oxuyacağam. Siz ata baxın.

Paşalar arı kimi suvaşdılar qapının çatlarına. Koroğlu başladı:

Bizim elin dəliləri,
Girər meydana mərd olu.
Öluncə meydandan qaçmaz,
Girəndə meydan gərd olu.

Sarp qayalarda yurd olmaz,
Müxənnətə söz dərd olmaz.
Çaqqal əniyi qurd olmaz,
Yenə qurd oğlu qurd olu.

Dəlilərim fovcu-fovcu,
At minib düşman qovucu,
Belində misri qılıncı,
Koroğlu kimi mərd olu.

Qırat Koroğlunun səsinə eşitcək az qaldı ki, tövləni başına götürsün. Elə oynadı, elə oynadı ki, gəl görəsən. Hasan paşa yanındakı adamlarda sağ islahat qoymadı. Sevindiyyindən onu dürtmələdi, bunu dirsəklədi. Hamısını çimdikdən keçirtdi. Koroğlu qurtaracaq Hasan paşa özün atdı onun üstünə ki:

– Aşırıq, tez ol, gir içəriyə. Səni dünya malından qəni eləyəcəyəm. İndi Koroğlu tanıyar ki, biz kimik. Qoy indi beş özündən deyəndə on da bizdən desin.

Qapını açdılar, Koroğlunu itələyib saldılar Qıratın yanına. At Koroğlunu görəcəkdir kişnədi, elə kişnədi ki, dam-daş lərzəyə gəldi. Koroğlunun ürəyi atlandı. Sazı basdı sinəsinə, dedi:

Çənlibeldən səni deyib gəlmişəm,
Alma gözlüm, qız birçəklim, Qırat, gəl!
Dəmir libas, polad geyib gəlmişəm,
Alma gözlüm, qız birçəklim, Qırat, gəl!

Əzəldən biləydim sənin halını,
Əşrəfidən kəsdirərdim nalını,
Yüz gözələ toxudardım çulunu,
Alma gözlüm, qız birçəklim, Qırat, gəl!

Neçə vaxtdı məni qoydun piyada
Müxənnətlər yaxşı yetdi murada.
Günbəgündən dərdim oldu ziyada,
Alma gözlüm, qız birçəklim, Qırat, gəl!

Qabaqda qalırımı arpan səhərə?
Üzəngilər nə yaraşır yəhərə...
Dəlilər salmışdı məni qəhərə,
Alma gözlüm, qız birçəklim, Qırat, gəl!

Mənim atım atım-atım atılar,
Qulaqları qarğı kimi çatılar,
Ucuzluqda min tümənə satılar,
Alma gözlüm, qız birçəklim, Qırat, gəl!

Koroğlu sözü qurtarıb sazı bir tərəfə qoydu. Qucaqlayıb atın üzündən-gözündən öpüb duz kimi yalamağa başladı. Qırat da burnunu onun qoynuna, qoltuğuna soxub elə iyləyirdi, elə iyləyirdi ki, elə bil inək balasını iyləyir.

Koroğlu elə bil birdən yuxudan ayıldı. Öz-özünə dedi: “Ey dili-qafil, nə eləyirsən? Sən yağlı içindəsən. Özünü tanıdarsan”. Tez qapıya yaxınlaşıb dedi:

– Paşa, indi siz bir az aralı durun, mən atı çıxardım, gəzdirim, bir az hava-zad dəysin. Sonra tapşırım özünüzə. Amma paşa, bilmirəm, gərək məni razı salasan.

Hasan paşa dedi:

– Arxayın ol, aşırı! Səni qızıla quylayacağam. Amma hələ biz çəkilməmiş çıxartma. Zıyanlıq-zad eləyər.

Hasan paşa qabaqda, qalan paşalar da dalda daban aldılar. Haraya? Haraya? Birbaşa qalanın burcuna. Orada oturub başladılar gözləməyə. Elə ki paşalar getdilər, Koroğlu ətrafa baxıb gördü, yəhər bir tərəfdədi. Götürüb basdı atın belinə.

Koroğlu atı yəhərləməkdə olsun, paşalar burcda gözləməkdə, sənə kimdən deyim, Keçəl Həməzədən.

Keçəl Həməzə olmuşdu Həməzə bəy. Bu gün də ki toyu idi. Axırı ki, mətləbinə çatmışdı. Day dünyada bir keş var idi, o da Həməzəyədi.

Elə ki toy günü oldu, səhər tezdən Həməzə durub bəy paltarını geyindi, bəy papağını başına qoydu, keçəlini örtüdü, adamların gözündən yayınıb özünü verdi Dona xanımın pəncərəsinin qabağına.

Dona xanımın imarəti meydanın yanında idi. O, pəncərədə oturub camaata tamaşa eləyirdi. Bir də gördü ki, budu, Həməzə bir tozlana-tozlana gəlir ki, elə bil xotkar oğludu. Gözlədi, gözlədi, Həməzə gəlib pəncərənin altına çatanda başını çıxarıb dedi:

– Ədə, Həməzə!

Həməzə səşindən onu tanıdı. Ürəyi meydan kimi açıldı. Tez başını qaldırıb dedi:

– Can Həməzə! Həməzə deyən dillərinə Həməzə qurban olsun. Nə buyurursan?

Dona xanım dedi:

– Həməzə, görəsən, mənim başı batmış atam məni vermək üçün day bir adam tapa bilmədi? Elə gərək sənə verəydi?!

Həməzə dedi:

– Xanım, hanı mənim kimi adam ki, o da tapaydı? Kim mənim kimi igid ola bilər ki, gedib Koroğlunun Qıratını gətirə?

Dona dedi:

– Ədə, keçəl, bəs sən heç utanmadın, bir qızdan ötrü gedib elə bir igidin atını oğurladın?

– Xanım, niyə elə deyirsən? Bu, oğurluq deyil. Buna oğurluq deməzlər. Bu igidlikdi. Koroğlunun atını gətirmək özünü gətirməklə tən yaradı. Hələ bir az da ondan artıqdı.

Dona xanım dedi:

– Həməzə, indi ki belə oldu, bax, budu, sənə deyirəm. Ya gərək gedib Koroğlunun özünü də gətirəsən, mən baxam, görəəm, o necə oğlandı, ya da ki məndən sənə arvad olmayacaq.

Həməzəni gülmək tutdu. Ucadan bir şaqqanaq vurdu, güldü. Dedi:

– Rəhmətliyin qızı, mən hələ onun dilsiz-ağızsız, qılıncsız-qəməsiz atını gətirmişəm, atan onun əlində aciz-avara qalıb. Day az qalıb ki, bütün osmanlı qoşununu yığıb buraya töksün, yenə də o atın öhdəsindən gələ bilmir. Koroğlu özü buraya gəlsə, gör nə olar? Onda gərək atan kəlmeyi-şəhadətini bu başdan deyə ki...

Ondan Həməzə dedi:

– Bir də ki, xanım, day iş işdən keçib. Bu gün bizim toyumuzdu.

– İstəyir, bir toy olmasın, min toy olsun. Koroğlu buraya gəlməyincə məndən sənə arvad olmayacaq.

Dona xanım sözünü deyib hirsle pəncərədən çəkildi. Həmənin dərdi artdı. Qaldı məəttəl ki, nə eləsin. Bu da paşaya deyilməli söz deyil ki, gedib deyə, ya şikayət eləyə, ya qol kağızından-zaddan ala. Deyər, o da cavabında deyər ki: “Ay əfəl oğlu əfəl, sən məndən qız istədin, mən də verdim. Get, o sən, o da sənın arvadın”. Dona xanım da ki dediyindən çətin dönə.

Həməzə elə bu fikir-xəyalla gəlib çatdı meydana. Baxdı ki, meydana qaçaqaçdı. Soruşdu:

– Ayə, nə var? Haraya qaçırsız?

Əhvalatı ona danışdılar. Həməzə belə baxanda gördü, paşalar da hamısı dırmaşiblar burca. Məsələn başa düşdü. Bildi ki, aşıq-zad sözdü. Gələn Koroğlu özüdü. Tez özünü verdi tövlənin qabağına. Elə Həməzə tövlənin qabağında, tövlənin qapısı açıldı. Həməzə baxdı ki, bəli, qoç Koroğlu Qırat da yedəyində tövlədən çıxır. Tez yüyürüb üzəngini basdı ki:

– Koroğlu, söz dəyirmandakıdı.

Koroğlu belə baxanda gördü üzəngini basan Həməzədi. Dedi:

– Ayə, Kaloğlan! De görüm bir, qızı ala bildin, ya yox? Deyəsən, sir-sifətini düzəldibsən. Həməzə dedi:

– Can Koroğlu, sir-sifətimi düzəltmişəm, qızı da almışam. Sənın bu gəlməyın də lap işi düzəltdi. Sən gəlməsəydin, işim şuluq idi.

Koroğlu soruşdu:

– Necə? Ayə, bəs Hasan paşa hanı?

Həməzə dedi:

– Qıratın qorxusundan qaçıb, dırmaşıb qalanın burcuna. Koroğlu dedi:

– Dayan, dayan, gör indi onun başına nə həngamə açacağam.

Həməzə dedi:

– Koroğlu, sən Qırat üçün gəlmişdin, onu da minmişən. Mən sənın yerinə olsam, səssiz-sədasız sürüb çıxıb gedərəm.

Koroğlu dedi:

– Əgər atı səssiz-sədasız aparsam, mən də olaram Həməzə də... Onda sənle mənım aramda day nə təfavüt qalar?

Həməzə başını saldı aşağıya. Koroğlu dedi:

– Utanma! De görüm, bu qaladan çıxmaq üçün neçə yol var?

– Beş. Ancaq gərək qoşun bəndləri kəsməmiş sən qaladan çıxasan. Yoxsa sonra çətin olar.

Koroğlu Həməzə ilə görüşüb ata bir üzəngi göstərdi. At bayaq ha özünü yetirdi meydana. Süzüb düz dayandı meydanın ortasında. Hasan paşa dedi:

– Ayə, aşıq, sənın at minməyın də varmı ki... Nə yaxşı sürürsən? Koroğlu dedi:

Laf eyləmə, Hasan paşa,
Ağır-ağır ellərim var.
Bir tamaşa eyləyəsən,
Qılnc çalan qollarım var.

Uca dağlardan daşlanı,
Ağır alaylar boşlanı,
Gəlsələr, dava başlanı,
İgid-igid dəllərim var.

Mən anadan mərd olmuşam,
O Çənlibeldən gəlmişəm,
Koroğluyam, at minmişəm,
Yüz min belə fellərim var.

Koroğlu meydanda gərdiş eləməkdə olsun, eşit, sənə deyim Həmzədən. Həmzə oradan birbaş özün yetirdi Dona xanımın pəncərəsinə. Çağırdı ki:

– Ay Dona xanım! Ay Dona xanım! Dona xanım gəldi pəncərəyə ki:

– Nə var, ədə?

– Muştuluğumu ver! Gəlmişəm, səni atanın toyuna çağırım.

Dona xanım dedi:

– Ədə, nə danışırsan? Atamın toyu nədi?

– Atanın toyudu da... İndi bu saat başlanır. Səhər bizim toyumuz idi. İndi də Hasan paşanın toyudu. Bir meydana bax!

Dona xanım baxdı ki, meydanın düz ortasında bir oğlan Qıratın üstündə dayanıb. Dedi:

– Ədə, o kimdi elə?

Həmzə dedi:

– Dona xanım, axır ki, bu bəhanən də kəsildi. Koroğludu, Koroğlu.

Dona xanım əvvəl inanmadı. Bir də baxanda gördü, vallah, bu atlı meydanda bir gərdiş eləyir ki... Üzün tutub Hasan paşaya deyir:

Muradbəyli derlər bizə.
Meydanda mərdlik işləni.
Qoç igiddən oğul törər,
Düşman gözündə beşləni.

Hay deyəndə haylarım var,
Hoy deyəndə hoylarım var,
Qurdlarım var, ayılarım var,
Hay vursam, şəhrin boşlanı.

Koroğlu oxuyanda paşalardan biri əyilib Hasan paşaya dedi:

– Hasan paşa, mənə nə deyəcəksən, de, sənin bu aşığından gözümlə su içmir. Bu, deyəsən, Çənlibel adamıdır. Hələ lap az qalırım deyəm ki, elə Koroğlu özüdü.

Hasan paşa elə bil yatmışdı, yuxudan oyandı. Diksinib qalxdı. Dedi:

– Yox əşi. Yanı biz o qədər axmaq olduq ki, o gəlib bizi belə biləyinə sarıdı.

– Hasan paşa, sən mənim sözümü qəribçiliyə salma! Bu, Koroğludu. Adam yolla, Həmzə bəyi çağırtdır, ondan soruşaq.

Həmzəni çağırtdılar. Hasan paşa soruşdu:

– Ayə, Həmzə bəy, bax gör, o, Koroğlu deyil ki?

Həmzə baxdı ki, Koroğlu Qıratın üstündə, bundan sonra min dənə Hasan paşa gəlsin, ona bir şey eləyə bilməz. Yalandan bir əlini gözlərinin üstünə qoyub baxdı, qışqırdı ki:

– Eviniz yıxılsın, Koroğlu olmayanda bəs kimdi? Atı ona kim verdi?

Elə bil dünya-aləm Hasan paşanın gözlərində qaraldı. Tez qoşun böyüklərinə əmr elədi ki, bütün yolları, bəndləri tutsunlar. Qoşun hərəkətə gəldi. Koroğlu baxdı ki, qoşun yolun birini tutdu. Üzün Hasan paşaya tutub dedi:

Bir qasiddən xəbər aldım,
Beşdi qalanın yolları.
Hayqırdım, tüplər dağıldı,
Boşdu qalanın yolları.

Bunu deyib Koroğlu özünü ikinci yola vurdu. Qoşun qabağı kəsdi. Koroğlu misri qılıncı çəkib özünü qoşuna verdi. De birini, beşini, on beşini, qoşun dağıldı. Koroğlu atı vurdu yola. Gördü, at çətinlik çəkir. Qəsdən yola o qədər daş tökmüşdülər ki... Koroğlu gördü, atın ayaqları inciyəcək, bir tərəfdən də onu burclardan oxa basırlar. Atın başını döndərüb yenə meydana qayıtdı. Dedi:

Kamandar atar oxunu,
Al eylədim mən çoxunu.
Qırat tökər nal-mıxını,
Daşdı qalanın yolları.

Sözünü deyib özünü vurdu üçüncü yola. Bir tərəfdən Qırat, bir tərəfdən Koroğlu özü, day Hasan paşanın qoşununda qoşunluq qoymadılar. Qırıb tökdülər. Amma sən gəl ki qoşunun dalı kəsilmirdi. Biri ölürdü, beşi gəlirdi. Koroğlu yolların hansına özünü vurdusa, aradan çıxma bilmədi. Day yollarda leş-leşin üstünə qalandı. Koroğlu təzədən atı meydana qayıtdı. Dedi:

Koroğlu deməz yalanı,
Hay vursam, ölkən talanı,
Leş-leşin üstə qalanı,
Leşdi qalanın yolları.

Toqat qalasının üç tərəfi quru idi, bir tərəfi su. Bu da ki Tona çayı idi. Hasan paşa qəsdən üç tərəfi tutdurub çay tərəfi açıq qoymuşdu ki, Koroğlunu ya bu yollarda öldürsünlər, ya da ki, özünü çaya vurub orada boğulsun. O bilirdi ki, Tona çayından salamat çıxmaq olmaz.

Koroğlu bir ətrafa baxdı. Bir də dönüb çaya baxdı. Sonra əyildi, Qıratın boynunu qucaqlayıb dedi:

Mindim Qıratın belinə,
Kaş ki, düşman yüz olaydı.
Çəkəndə misri qılıncı
Dərə, təpə düz olaydı.

Atı minmişəm gəzməyə,
Düşman bağrını əzməyə,
Tona çayını üzməyə
Qırat bir qəvvas olaydı.

Verin yeddiilik xaracı,
Paşalar gətirsin bacı,
Koroğlu çəkib qılıncı,
Düşman üzbəüz olaydı.

Bunu deyib Koroğlu atı vurdu Tona çayına. At qulaqlarına qədər batdı suya. Su çıxdı Koroğlunun qurşağına. Koroğlu baxdı ki, su ata güc eləyir, at suya güc eləyir. Gördü, yox, belə olsa, su atı yıxacaq. Bir dəli nəre çəkib dedi:

Ceyrana bənzər qaçışım,
Addımla, qurban qoluna!..
Tərlana bənzər uçuşun,
Əl çatmaz ipək yalına!..

Kəsdirrəm gümüşdən yəhər,
Tumarlaram axşam, səhər.
Götür burdan qaç birtəhər,
Sikkə vurdurram nalına!..

Koroğluyam, güman belə,
Deməyinən gəlməz dilə,
Məni çıxart Çənlibelə,
Qotaz düzdürrəm çuluna!

Koroğlunun sözləri ata elə bil qol-qanad verdi. Odu ha, üzüb çaydan çıxdı. Koroğlu dönüb geriye baxdı. Gördü, Hasan paşa hələ də burcda. Çağırır dedi:

– Hasan paşa, bu dəfə burca çıxdın, əlimdən qurtardın. Görüm, gələn dəfə haraya çıxacaqsan. Eybi yoxdu. Borclu borclunun sağlığını istər. Görüşərik.

Sözünü deyib Koroğlu yol başladı. Gəlhagəl, gəlhagəl, gəlib Çənlibelə çatdı. Qırat Çənlibelin qoxusunu alcaq elə kişnədi ki, dağlar, daşlar dilə gəldi. Dəlilər töküldülər. Atı tutdular. Koroğlunu düşürdüb gətirdilər. Hamı yığıldı.

Soruşdular ki:

– Koroğlu, danış görək, nə elədin? Atı necə gətirdin?

Koroğlu ta dəyirməndə Həmzə ilə olan söhbətdən Tona çayınacan bütün əhvalatı danışdı. Dəlilər onu incitdiklərinə peşman oldular. Başlarını aşağı saldılar.

Koroğlu dedi:

– Utanmayın! Siz haqlı idiniz. Mən gərək etibar eləyib açarları ona verməyəydim. Ancaq bir işdi, oldu. Amma siz də yadınızdən çıxarmayın ki, mən Koroğluyam.

Nigar xanım gördü, Koroğlu yenə qızıdır. Tez söhbəti zarafata çevirdi. Dəlilərə göz basıb dedi:

– Koroğlu, biz sənin Koroğlu olmağını bilirik. Əgər bilməsəydik, sənin başına yığılmazdıq. Düzdü, igidsən, qoçaqsan, iş üzü bilənsən. Amma belə sir-sifətdən çox qarasan ey!.. Dəlilər hamısı gülüşdü. Koroğlu özü də güldü. Sonra sazı sinəsinə basıb dedi:

Mənə qara deyən gözəl,
Qaşların qara deyilmi?
Töküləbdü dal gərdənə,
Saçların qara deyilmi?

Çənlibeldə qurdum binə
Bənzəyirsən aya, günə,
Ağ üzündə dənə-dənə
Xalların qara deyilmi?

Koroğlu mayıldı sizə,
Qulaq verin saza, sözə,
Siyah sürmə ala gözə
Çəkibsən, qara deyilmi?